

МАРКІНА І. А.

д. е. н., професор

Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка
irinachernysh@gmail.com

ЧЕРНИШ І. В.

к. е. н, доцент

Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка
irinachernysh@gmail.com**ПРИРОДА КРИЗОВИХ ЯВИЩ У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ**

Метою статті є розкриття сутності категорії «криза» та встановлення причин кризи у туристичній галузі в Україні. Автором доведено необхідність удосконалення державної політики в умовах кризи, відібрано модель державної політики в галузі туризму в умовах прояву та розвитку кризи з метою її подолання. Розглянуті проблеми розвитку туристичній галузі зумовлюють необхідність посилення ступеню державного втручання у процес, який характеризується проявом кризових явищ на сучасному етапі. У статті визначені сутнісні характеристики державної політики у туристичній галузі на сучасному етапі її розвитку в Україні як такі, що зумовлюють необхідність приділяти на особливу увагу відбору форм і методів, які мають бути застосованими з урахуванням галузевих особливостей, з одного боку, а з іншого – кризових явищ, які мають бути нейтралізованими.

Ключові слова: державна політика, криза, туристична галузь.

МАРКИНА И. А.

д. э. н., профессор

Полтавский национальный технический университет им. Юрия Кондратюка
irinachernysh@gmail.com

ЧЕРНЫШ И. В.

к. э. н., доцент

Полтавский национальный технический университет им. Юрия Кондратюка
irinachernysh@gmail.com**ПРИРОДА КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ**

Целью статьи является раскрытие сущности категории «кризис» и установление причин кризиса в туристической отрасли в Украине. Автором доказана необходимость усовершенствования государственной политики в условиях кризиса, отобрана модель государственной политики в области туризма в условиях проявления и развития кризиса с целью его преодоления. Рассмотрены проблемы развития туристической отрасли, которые обуславливают необходимость усиления степени государственного вмешательства в процесс, который характеризуется проявлением кризисных явлений на современном этапе. В статье определены сущностные характеристики государственной политики в туристической отрасли на современном этапе ее развития в Украине, которые обуславливают необходимость уделять особое внимание отбору форм и методов, которые должны быть применены с учетом отраслевых особенностей, с одной стороны, а с другой – кризисных явлений, которые должны быть нейтрализованы.

Ключевые слова: государственная политика, кризис, туристическая отрасль.

MARKINA I. A.

doctor of economic sciences, professor

Poltava National Technical Yuriy Kondratuyk University
irinachernysh@gmail.com

CHERNYSH I. V.

candidate of economic sciences, associate professor

Poltava National Technical Yuriy Kondratuyk University
irinachernysh@gmail.com**NATURE OF THE CRISIS PHENOMENA IN TOURISM INDUSTRY OF UKRAINE**

The purpose of the article is the disclosure of the category "crisis" and determination of the crisis causes in the tourism industry in Ukraine. The need to improve State policy under the crisis conditions, selected model of State policy in the field of tourism in the development and manifestation of the crisis in order to overcome it were proved by the author. The author addressed issues of the tourism industry development, which made it necessary for enhancing the degree of state intervention in the process, which is characterized by the manifestation of the crisis at present. The paper defines the essential characteristics of state policy in the tourism industry at the present stage of its development in Ukraine. This requires paying a special attention to the selection of forms and methods that should be applied taking into account the features of the industry on the one hand, and on the other the crisis phenomena that must be neutralized.

Keywords: state policy, the crisis, the tourism industry.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з ознак прояву кризи у туристичній галузі в Україні є той факт, що за наявністю достатньої кількості природних та історико-культурних ресурсів, галузь має ознаки збитковості для країни у цілому внаслідок переважання виїзного туризму над в'їзним. Причиною виникнення кризи в туристичній галузі України є не екологічна (природна) та культурна сфери, а економічна та політико-правова, в яких державою не створено стимулюючі передумови для в'їзного туризму та розвитку внутрішньодержавної туристичної інфраструктури. Виходячи з цього можна відмітити, що навіть за наявності курсу державних інституцій на розвиток туристичної галузі в Україні, що витікає з норм чинного законодавства та державних програм [1; 2], в країні не створено режим сприятливості для розвитку в'їзного туризму. Відтак, відсутня суто економічна ефективність туризму, яка, за визначенням, вимірюється «отриманням виграшу (економічного ефекту) від організації туризму у масштабах країни...» [3, с.235].

Розглядаючи навіть цей факт можна вважати, що туристична галузь України має ознаки кризового розвитку, виходячи з того, що вона не виконує своєї ролі для розвитку національної економіки, тобто виникає криза державної політики в економічній сфері, та сама державна політика не зорієнтована на ефективний розвиток туристичної галузі, що визначає кризу державної політики в політико-правовій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблемою. Саме на останню проблему звертає увагу у своїх дослідженнях український вчений-юрист М.Р. Гнатюк, який відмічає: «...засади державної політики в галузі туризму, які повинні бути визначені та встановлені, не знайшли чіткого відображення у Законі України «Про туризм»,... Про організаційні, соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму та засади раціонального використання туристичних ресурсів у Законі не йдеться...» [4, с.5].

Але природа виникнення кризових явищ значно ширше, на що звертають увагу у своїх дослідженнях такі вчені, як О.Д. Король та М.П. Крачило, В.О. Палюга, Н.І. Остап'юк, І.В. Кравчук, В.К. Федорченко, В.Б. Сапрунова, а також експерти Всесвітньої туристичної організації [5–11].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. У той же час, в більшості випадків йде констатація кризових явищ із наданням рекомендацій щодо її подолання, в яких, на наш погляд, більш докладно повинні бути викладеними аспекти вибору курсу державної політики, механізми попередження кризи, аргументи на користь більш жорсткої державної політики в галузі саме у період призових явищ.

Формування цілей статті, постановка завдань. Вирішення цієї науково-практичної проблеми потребує розкриття сутності самої категорії «криза», встановлення причин кризи у туристичній галузі в Україні, вибору найбільш ефективної моделі державної політики в галузі туризму в умовах прояву та розвитку кризи з метою її подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кризові явища в економіці будь-якої країни, та у будь-якій галузі мають загальні та специфічні причини їх виникнення та розвитку, на попередження та усунення яких повинна бути зорієнтованою державна політика. З метою виділення саме тих, які характерні для туристичної галузі України, необхідно, перш за все, дослідити загальну природу кризи – як явища та категорії. При вирішенні цього наукового завдання на основі аналізу праць [12; 13–19] зроблено наступні висновки:

- У дослідженнях Л. Гринера, З.Є. Шершньової та Н.Д. Багацького, Л.О. Лігоненко та М.В. Тарасюк при характеристиці самої категорії «криза» увага концентрується на її

сутності, тобто констатації кризи як явища, пов'язаного з порушенням стану нормального функціонування об'єкта дослідження та його переломом: станом невпевненості [13]; порушенням рівноваги і тяжким становищем, що пов'язано з перехідним станом, який ускладнює будь-яку діяльність [15]; тяжким перехідним станом, пов'язаним із різким переломом у нормальному функціонуванні об'єкту дослідження [16].

- С.П. Жаровська та Б.Є. Бродський при характеристиці категорії «криза» концентрують увагу на причинах її виникнення як явища, та вважають, що воно виникає внаслідок загострення внутрішніх соціально-економічних відносин, а також відносин об'єкта дослідження (підприємства) з зовнішнім середовищем [19].

- В свою чергу, Д. Бартон, С.М. Іванюта, Г.Б. Клейнер при характеристиці категорії «криза» концентрують увагу на наслідках цього явища та вважають, що криза є непередбаченою подією, яка може призвести до негативних результатів, задати шкоди організації тощо [14]; загострити стан і діяльність суб'єкту господарювання [12]; загрожує цілям організації за обмеженого часу для прийняття антикризових рішень [18].

Очевидно, що такі підходи для встановлення природи кризи прийнятні лише для локального рівня національної економіки окремого підприємства (організації, установи), та вельми обмежені, якщо об'єктом дослідження виступає галузь (у нашому випадку – туристична), або національна економіка у цілому, оскільки, по-перше, з точки зору вивчення кризових явищ у галузі слід розглядати порушення рівноваги та злами між елементами (сферами) усередині галузі, що заважає її нормальному функціонуванню та розвитку; по-друге, з точки зору вивчення причин виникнення кризових явищ у туристичній галузі слід розглядати порушення зв'язків між галуззю та іншими видами економічної діяльності, вплив соціальних та економічних процесів на її розвиток; по-третє, з точки зору вивчення наслідків кризових явищ у туристичній галузі слід розглядати як проблеми її подальшого розвитку, так і ту шкоду, що може бути заподіяною національній економіці у цілому.

Відтак, виходячи з цих передумов, на рівні туристичної та будь-якої іншої галузі, рівно, як і на рівні національної економіки у цілому, кризу слід розглядати як явище, що порушує нормальний процес функціонування системи і взаємозв'язок між її підсистемами (у нашому випадку – сферами, що формують і впливають на розвиток об'єкта дослідження). З цієї точки зору, найбільш прийнятними є характеристики кризи як явища, що надані А.Д. Черневським і В.О. Василенко, а саме: це переломний етап функціонування будь-якої системи, що зазнала внутрішнього або зовнішнього негативного впливу та вимагає якісно нового реагування [17]; крайнє загострення суперечностей у соціально-економічній системі, які може призвести до загрози її стійкості в оточуючому середовищі [20].

Очевидно, що державна політика у туристичній галузі повинна бути зосереджена на попередженні кризових явищ і, якщо не вдалося попередити – на усуненні причин її наслідків. Слід зазначити, що у другому випадку ступінь державного втручання у процеси функціонування галузі більш глибокі, але не минучі, оскільки туристична галузь є складовою в системі національної економіки, пов'язана з іншими та на неї, як де-факто, впливають усі чинники, що призводять до виникнення кризових явищ в економічній системі у цілому. Відтак, туристичній галузі властиві загальні передумови виникнення кризових явищ, що притаманні як загальносвітовим і економічним, так і галузевим.

Досліджуючи загальносвітові передумови виникнення кризових явищ слід звернути увагу на те, що саме криза 1929–1933 рр., та післявоєнні роки спонукали державні інституції до підсилення ролі регулювання економічних і соціальних процесів [21]; у 50-і роки у багатьох розвинутих країнах урядами застосовувалось антициклічне державне регулювання («кон'юнктурна політика») з метою попередження циклічних криз, які викликали значне безробіття, що вимагало модернізувати економіку на інноваційних засадах (в основі була закладеною «кейнсіанська модель»); пізніше (у 90-і роки ХХ ст.) з метою пом'якшення кризових явищ у пріоритетних для національних економік галузях уряди розвинутих країн використовували довгострокове регулювання з елементами структурно-кризової політики, основною метою якої було захист цих галузей шляхом надання кредитних гарантій, пільг і субсидій [22].

Ґрунтуючись на наукових поглядах Дж. М. Кейнса, який теоретично обґрунтував необхідність державного регулювання економіки, та на основі моделі якого відбудовували національні економіки у розвинутих країнах на протязі 30-х – 70-х років ХХ ст. [23], слід звернути увагу на основну причину виникнення ідеї «кейнсіанства» – посилення підтримуючих і коректуючих заходів держави з метою попередження «збоїв ринку», з яким він самостійно не в змозі впоратися на основі створення системи державних інститутів із метою накопичення суспільних благ за рахунок внутрішньої та зовнішньої безпеки економічного розвитку, активізації попиту на основі державних замовлень, стимулювання зайнятості тощо. Саме «збої ринку» цей вчений-економіст пов'язав із економічною кризою 30-х років, яка на корені вступила у протиріччя з ідеєю можливого саморегулювання ринкової економіки, що й потребувало активізації державної політики.

Очевидно, що визначені вище ознаки кризових явищ у туристичній галузі в Україні вимагають від уряду застосовувати ефективні методи та інструменти з метою попередження їх негативного прояву та поглиблення. Однак, як свідчать результати досліджень українських учених-економістів О.Д. Короля та М.П. Крачило, на цей час державна політика у туристичній галузі має суттєві недоліки, що характеризується суперечностями між організаційною формою управління туризмом в Україні та його розвитком, що проявляється у наступному: в організації та управлінні туризмом в Україні реальні виробничі зв'язки між підсистемами нижчого рангу всієї системи не знаходять достатнього повного відображення в її виробничій та організаційній структурі, що є головною причиною серйозних недоліків у практиці управління туристичним господарством, виникнення проблем галузевого характеру, зокрема проблем, розв'язання яких неможливе в рамках діючої системи державного управління туризмом [5]. Поруч з цими проблемами галузевого характеру існують й міжгалузеві та територіальні проблеми, вирішення яких залежить від комплексу заходів на основі координації обсягів виробничих послуг в усіх галузях, які беруть участь у туристичному обслуговуванні.

Тобто державна політика у туристичній галузі на цей час потребує використовувати всі функції менеджменту (організації, управління, координації, контролю, планування та прогнозування) з метою усунення існуючих суперечностей між розвитком туризму, з одного боку, та його організацією, управлінням і плануванням – з іншого. Саме у цьому полягає системність підходу до вирішення існуючих проблем і усунення кризових явищ у розвитку туристичної галузі в Україні.

При цьому слід ураховувати, що суто внутрішні проблеми недосконалості управління туристичною галуззю в Україні, які потребують коригування у нормативно-правовій та економічній сферах, будуть ускладнюватися внаслідок впливу зовнішніх відносно національної економіки чинників, які викликають загальносвітову економічну кризу, починаючи з кінця 2008 р., і впливають на розвиток туризму в усіх країнах. Так, за даними Всесвітньої туристичної організації [11], починаючи з другої половини 2008 р. спостерігається від'ємне зростання туристичних потоків, на позитивний розвиток туризму у світі вплинув спад споживчого попиту на основних ринках, до найбільш постраждалих від світової економічної кризи туристичних регіонів віднесено Північна та Південна Європа та європейська частина Середземномор'я, Північно-Східна частина Азії, Південна Азія та Близький Схід.

У таких умовах, при відсутності ефективної державної політики, туристична галузь України виявиться неконкурентоспроможною, порівняно з іншими державами, які будуть прагнути протистояти світовій кризі шляхом розвитку внутрішнього туризму. Україна ж, як це відбувається, буде втрачати клієнтів-туристів, які обиратимуть інші країни для відпочинку, а, відтак, державний бюджет буде втрачати можливі валютні надходження.

На відзнаку від тих країн, де державна політика усіма можливими засобами зорієнтована на розвиток туризму та пом'якшення негативного впливу чинників загальносвітової економічної кризи, в Україні галузь може виявитися неконкурентоспроможною. Це є наслідком специфічних передумов виникнення кризових

явищ у галузі ще до початку сучасної світової кризи, які набули свого поширення з часу переходу України на ринкові засади у 90-х р. ХХ ст., і яким уряд не в змозі протистояти внаслідок відсутності ефективної державної політики в туристичній галузі.

Узагальнення результатів досліджень за змістом наукових праць [6–10] дозволяє виділити передумови виникнення кризових явищ у туристичній галузі в Україні, які можна вважати наслідком неефективної державної політики в державі, з одного боку, а з іншого – є специфічними для національної економіки, на відзнаку від економік інших країн (табл. 1).

Таблиця 1

Передумови виникнення кризових явищ у туристичній галузі України

Автор, джерело	Визначені передумови
Полюга В.О. [6, с. 29]	<p>Із набуттям незалежності у туристичній сфері України відбувся перехід на нові методи господарювання, який призвів до реформування форм власності і появи на туристичному ринку значної кількості підприємств, які, маючи на меті одержання швидкої економічної вигоди, зорієнтувались в основному на відправку туристів за кордон. Саме на цей період припав початок затяжної економічної кризи в країні, що призвів до падіння грошових доходів та життєвого рівня населення, жорстких інфляційних процесів. Зазначені причини, а також зростання конкуренції, низька якість та асортимент послуг, падіння репутації багатьох фірм у середовищі туристичних підприємств та серед клієнтів спричинили значне звуження учасників туристичної діяльності.</p> <p>Відсутність протягом 1989–1993 років структур і важелів державного регулювання туризму призвело до руйнування важливих складових інфраструктури галузі – соціально орієнтованого внутрішнього туризму, балансу в'їзного та виїзного туризму. Знизився рівень обслуговування в готелях, мотелях, кемпінгах, ресторанах, на туристичних базах, а також автотранспортними підприємствами. Порушено систему маршрутів і турів, структуру підготовки і використання досвідчених кадрів.</p>
Остап'юк Н.І. [7, с. 62]	<p>Спад обсягу тур. послуг – реакція на економічну кризу плюс курсові стрибки, що є чи не основною причиною різкого падіння попиту на турпродукт.</p> <p>Серед причин (<i>виникнення кризи – Автор</i>): погіршення макроклімату, що спричиняє зростання рівня інфляції, яка веде до зниження рівня доходу, а відтак, до зниження платоспроможності громадян, що призводить до низького рівня споживання турпродукту.</p>
Кравчук І.В. [8, с. 3, 50, 72]; Федорченко В.К. [9, с. 191, 192]; Сапрунова В.Б. [10, с. 52]	<p>Перехід туризму з ідеологічної сфери (СРСР) до ринково-комерційної викликав не тільки проблеми підприємницького характеру, такі як валютне регулювання, оподаткування, але й необхідність створення нової структури управління туризмом, структури туристичної галузі.</p> <p>Відсутність у перші роки незалежності структур і важелів державного впливу до регульованого розвитку туристичної сфери, механізмів управління туризмом призвело до руйнування важливих складових частин галузі, розпаду соціально орієнтованого внутрішнього туризму, впливу значних валютних коштів за кордон, погіршення матеріально-технічної бази, руйнування важливих складників сфери туристичних послуг.</p> <p>Швидке розширення ринку туристичних послуг, значна залежність підприємств туризму від коливань ринкового попиту, світова економічна криза та розвиток підприємництва і конкуренції унеможливили застосування тільки тих інструментів планування і управління, які використовувались при адміністративно-командній системі, тому що вони в належній мірі не відповідають сформованим реаліям.</p>

Очевидно, що визначені передумови виникнення кризових явищ криються не тільки в економічній та політико-правовій, але й у соціальній сфері. Вони мають системний характер

і визначають неефективність державної політики саме у цих сферах. При цьому слід відмітити, що починаючи з 90-х років ХХ ст. і до цього часу визначені передумови розвитку сучасної економічної кризи мають місце у туристичній галузі в Україні.

Як показує практика та досвід інших країн, саме під час криз уряди впроваджують ефективні форми та методи державного регулювання на засадах антикризової політики, що будується відповідно моделі Дж. М. Кейнса [24, с.40; 25]. У цих країнах усвідомлюють необхідність відбудови державної політики у галузі саме на цих основах, що актуалізується саме в умовах сучасної фінансової світової кризи [24, с.47]. Така політика є виправданою, оскільки за даними ВТО і досліджень учених [24, с.95; 26; 27] зроблено висновок, що у цілому завдяки її впровадженню загалом світовий туризм залишився стійким в умовах, що погіршуються в економіці.

Відтак, при розкритті сутності державної політики як необхідного інструменту розвитку туристичної галузі стає зрозумілим, що в умовах кризових явищ, які мають місце у соціальній, економічній, політико-правовій сферах, ступінь втручання держави повинен бути підвищеним.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Розглянуті проблеми розвитку туристичній галузі зумовлюють необхідність посилення ступеню державного втручання у процес, який характеризується проявом кризових явищ на сучасному етапі.

З урахуванням вищевикладеного можна констатувати, що як з теоретичної, так і з практичної точок зору мають певні проблеми, які не дозволяють активізувати розвиток туристичної галузі. Це є наслідком проблем неефективного державного регулювання та неефективної державної політики у галузі, що призводить до загострення кризових явищ. Відтак, на сучасному етапі розвитку туристичної галузі сутність державної політики відносно неї можна характеризувати наступним чином:

- по-перше, особливу увагу державних інституцій слід приділяти сферам, які забезпечують розвиток туристичної галузі, а саме – економічної, політико-правової, соціальної, виховної (освітньої), культурної, екологічної (природної); при цьому, пріоритетними можна вважати ті сфери, які здебільшого характеризуються проявом кризових явищ, і є базисом, на якому повинна бути відбудованою державна політика шляхом їх мінімізації та попередження – політико-правовій, економічній та соціальній;

- по-друге, необхідно збалансувати дії між центральними та регіональними органами виконавчої влади при відбудові державної політики з урахуванням пріоритету визначених сфер, що потребує зосереджуватися на регіональному аспекті;

- по-третє, в умовах прояву кризових явищ ступінь втручання державних інституцій у процес розвитку туристичної галузі за визначеними сферами повинна бути максимальною, та враховувати модель Дж. М. Кейнса;

- по-четверте, специфіка розвитку туристичної галузі на сучасному етапі зумовлює, з урахуванням ознак кризи використовувати ефективні форми та методи державного регулювання з пріоритетом у визначених базових сферах; при цьому, державне регулювання у будь-якій зі сфер не може бути ефективним, якщо не відібрано відповідні форми та методи, що визначають силу тиску держави на процеси, що спричиняють загрозу виникнення та розвитку кризових явищ.

Відтак, визначені сутнісні характеристики державної політики у туристичній галузі на сучасному етапі її розвитку в Україні зумовлюють необхідність приділяти на особливу увагу відбору форм і методів, які мають бути застосованими з урахуванням галузевих особливостей, з одного боку, а з іншого – кризових явищ, які мають бути нейтралізованими.

Список використаних джерел

1. Державна програма розвитку туризму на 2002–2010 роки : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 року № 583 // Туристичні послуги в Україні : зб. нормат. актів. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 5–22.

2. Закон України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР // Туристичні послуги в Україні : зб. нормат. актів. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 22–52.
3. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма : [учебник] / В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 672 с.
4. Гнатюк М.Р. Закон України «Про туризм»: Постатейний коментар / Гнатюк М.Р. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2006. – 200 с.
5. Король О.Д. Менеджмент туризму : [навч. посіб.] / Олександр Дмитрович Король, Микола Павлович Крачило [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cs5372.userapi.com/u165458842/docs/947b0dbe9a8c/Menedzhment_turizmu.pdf.
6. Полюга В.О. Економічні і організаційні важелі регуляторної політики розвитку туризму : дис. ... к. е. н. : 08.02.03 / Полюга В'ячеслав Олександрович / Ужгородський національний університет, 2005. – 223 с.
7. Остап'юк Н.І. Державне регулювання розвитку туристичної галузі в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Остап'юк Наталія Іванівна. – Харків : Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, 2011. – 176 с.
8. Кравчук І.В. Організаційно-економічний механізм управління розвитком сфери туристичних послуг України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Кравчук Ірина Валеріївна. – Львів : Національний університет імені Івана Франка, 2011. – 218 с.
9. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні : [навч. посібник] / В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова. – К. : Вища школа, 2002. – 244 с.
10. Сапрунова В.Б. Туризм: эволюция, структура, маркетинг / В.Б. Сапрунова. – М. : Ось-89, 1997. – 160 с.
11. <http://oodri.narod.ru/gre1.html>
12. Іванюта С. М. Антикризисное управление : [учеб. пособ.] / С. М. Іванюта. — К. : Центр учебной литературы, 2007. — 288 с.
13. Greiner L. Evolution and Revolution as Organization Grow. Harvard Business Review. 1972. Vol. 50, № 4. P. 37–46.
14. Восстановление финансовой системы: основные шаги / [Д. Бартон, Р. Ньюэлл, Дж. Нэст, Г. Уилсон] // The McKinsey Quarterly. — 2000. — № 4.
15. Шершньова З. Є. Антикризисное управління підприємством : [навч. посіб.] / З. Є. Шершньова, В. М. Багацький, Н. Д. Гетманцева ; за заг. ред. З. Є. Шершньової. — К. : КНЕУ, 2007. — 680 с.
16. Лігоненко Л. О. Антикризисное управління підприємством : [навч. посіб.] / Л. О. Лігоненко, М. В. Тарасюк, О. О. Хіленко. — К. : КНТЕУ, 2005. — 377 с.
17. Чернявский А. Д. Антикризисное управление підприємством : [навч. посіб.] / А. Д. Чернявский. — К. : МАУП, 2006. — 256 с.
18. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов ; под общ. ред. С. А. Панова. — М. : ОАО Изд-во «Экономика», 2007. — 345 с.
19. Бродский Б. Е. Антикризисное управление : [учеб.] / Б. Е. Бродский, Е. П. Жарковская. — М. : Омега-Л, 2007. — 356 с.
20. Василенко В. О. Теорія і практика розробки управлінських рішень : [навч. посіб.] / В. О. Василенко. — К. : ЦУЛ, 2005. — 420 с.
21. Булатов А.С. Сущность государственного регулирования экономики и его место в хозяйственном механизме современного капитализма / А.С. Булатов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.be5.biz/ekonomika/e010/26.htm>
22. Булатов А.С. Формы государственного регулирования экономики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.be5.biz/ekonomika/e010/26.htm>.
23. Щербань І.О. Механізм антикризового управління посередницькими організаціями (на прикладі підприємств туризму) : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Щербань Ірина Олександрівна. – К. : ПВНЗ «Європейський університет», 2011. – 219 с.
24. Мохаммед Собхи Кдеир Хавамлах. Государственное регулирование отрасли

туристических услуг как стратегия развития национальных конкурентных преимуществ : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.03 / Мохаммед Собхи Кдеир Хавамлех. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина МОН Украины, 2009. – 203 с.

25. Мальтус Т. Антология экономической классики / Т. Мальтус, Дж. Кейнс, Ю. Ларин. – М. : Эконов – Ключ, 1993. – 486 с.

26. Ламбен Жан-Жак. Менеджмент, ориентированный на рынок / Ламбен Жан-Жак ; под ред. В.Б. Колчанова. — СПб : Питер, 2004. — 800 с.

27. Сутність державного регулювання, його необхідність і практичне значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economyst.org.ua/gosregulirovanie/1060-sutnist-derzhavnogo-reguluvannya>
